

Յարութին Լ. Քիրքճեան (Աթէնք)

**ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՄԱՆ
ԽՆԴԻՐԸ***

ՄՈՒՏՔ

Հայ գրականութեան միջազգայնացման հարցը արծարծելու համար, կ'առաջադրեմ անոր դրուածքը ճշգրտել հետեւեալ սահմաններով. - **Հայ գրականութիւնը եւ համաշխարհային գրական միջավայրի որակային հրամայականները:**

Արդարեւ, գրականութեան մը համաշխարհային հրապարակ **ներկայացման մարտավարութիւնը**, համապատասխան վարչական-քարոզչական աշխատանքները, մասամբ առնչուելով հանդերձ գրականութեան որակի, որակային յատկանիշներու հարցին, - կը կազմեն առարկայական անջատ ոլորտ, կարելոր չափով **պայմանաւորուած՝ արտա-գրական ազդակներով - քաղաքական** (պիտի բաւեր, այս ազդակի միջամտութիւնը նկատելու համար, որակային արագ բայց խիստ քննութենէ մը անցնել... գրականութեան Նոպէլներու գործերը, տարակուսելու-ապշելու համար որոշ արժեւորումներու դէմ), **տնտեսական** (պիտի բաւեր հաշուարկել, լայնօրէն թարգմանուող գործերէ շատ շատերուն մօտ, ու անոնց որակէն շա՛տ աւելի կարելոր, անոնց սպառման շուկաներու ազդակը...): Առանց անտեսելու նաեւ, այս առարկայական ազդակներուն կապուած, անոնց կողքին, գործօնութեան աստիճանը տուեալ լեզուի/մշակոյթի կողմներու (ազգ-պետութիւն թէ այլ տիպի համայնք) - նախաձեռնութեան, ծրագրաւորումի, վարչական-յարաբերական կարողութիւններու եւն.: Այս բոլորը, կը կրկնեմ, իբր անջատ միւս, դուրս կը մնան քննարկումի իմ ծիրէս: Գրականութեան որակը, այս պարագային՝ **համաշխարհային հրապարակին մատուցուելիք գրականութեան որակը**, արժանի է ուրոյն, անկախ քննարկումի մը:

Ազգային գրականութեան մը միջազգայնացման հարցը բնականօրէն կը ներկայանայ իբրեւ մարտահրաւէր մը, որ սակայն, գրական մարզէն անդին, դարձած է ազգային ինքնութեան եւ ինքնարժեւորման հասարակ-տեղիք վիճարկումի առարկայ: Առիթ՝ դրսեւորելու զրկանք ու անբարարարութիւն, կարօտը «դուրսէն» չեկող ճանաչումի մը, չարդարացող ինքնափառաբանանքի, յաճախ վերածուող՝ անբովանդակ մտասէւեռումի:

* Յաճախ կը դրուի, ու վերջին տարիներուն՝ յաւելեալ յաճախակիութեամբ, հայ գրականութեան առնչութիւններու հարցը համաշխարհային գրականութեան հետ, կամ աւելի դիպուկ բայց եւ աւելի ամօժիշդ տարազունով մը՝ **հայ գրականութեան «միջազգայնացման խնդիրը»:** Տեղ-տեղ նոյնիսկ՝ հաւաքական քննարկումներու միւս եւ բացարձակ օրակարգ դաճալու յաւակութեամբ, հարցը կը ստանայ, կարծեք, սեւեռեալ գաղափարի մը յամառ ճնշողութիւնը...

Այստեղ տրուած քննարկումը զեկոյց մըն է, քանի մը տարի առաջ ներկայացուած համահայկական գրական խորհրդաժողովի մը, Լիբանան: Հեղինակը օգտուած է միւսին ցարդ անտիպ մնացած ըլլալու փաստէն, կատարելու համար անհրաժեշտ պատշաճեցումներ եւ յաւելումներ: Խմբ.: Ընդունուել է տպագրութեան 11.10. 2010:

Բ. (Ը) Գարի, թիվ 4 (32) Խոկոյեմբեր-դեկտեմբեր 2010

ՎԵՄ համահայկական հանդես

Ուրեմն լաւ կ'ըլլայ, որ հայ գրականութեան միջազգայնացման խնդիրը սկզբնական *քաթարսիսով* մը մաքրուի ազգային-մշակութային ինքնասիրութեան մակարոյծ միջամտութիւններէն, սնամէջ ինքնահաստատման ճիգէն մինչեւ «փոքր ածու»ի ինքնանուաստացման բարդոյթը:

1. ՄԵԿՆԱԿԵՏԻ ՀԱՐՅԱԴՐՈՒՄՆԵՐ

Սկզբնական այս կարգապահական ինքնապարտադրանքէն ետք, կը դրուի կեդրոնական հարցը.- Ի՞նչն է, ո՞ր ներյատուկ, *intrinseque* արժեչափն է, որ գործ մը, գրագէտ մը կը տանի վեր ու անդին՝ իր ազգային-լեզուական սահմաններէն: Ու կանխապէս՝ ո՞ր պայմաններն են որ գրական հոսանք մը, սերունդ մը կը դարձնեն այդպիսի գործի մը նախապատրաստող ենթահողը կամ ոստնակը:

Այս դրուածքը ուրեմն չ'ընդգրկեր «միջազգայնացման» վերաբերող առարկայական խնդիրները: Կ'արժէ միայն յիշատակել որոշ առարկայական, «արտաքին» հարցեր, որոնք աւելի սերտօրէն կ'առնչուին անոր, ինչպէս մեր ազգային կրկնակ գոյավիճակը՝ տարբեր պայմաններով - հայրենի Պետութիւն եւ Սփիւռք: Ու տեսնել, թէ ստեղծագործական որակի ու ձեւերու ի՞նչ տարբերութիւններ, ի՞նչ երանգներ կ'ենթադրէ միջազգայնացման յայտագիր մը՝ ազգային-պետական ենթակառոյցներու վրայ աճող գրականութեան մը համար եւ սփիւռքեան նուազագոյն ենթակառոյցներու վրայ վերապրող գրականութեան մը համար: Կամ՝ կ'արժէ հարցադրել դերը թարգմանութեան, որ կ'ապահովէ լեզուէ լեզու պատմէշի անցումը: Ինչպէ՞ս կը բանի անիկա, ինչպէ՞ս կը պայմանաւորէ ճանաչում-արժեւորումի ընթացքը...

Կ'արժէ նաեւ հարցադրել ժամանակի գործօնը.- Յաճախ չի՞ դրուիր նաեւ հարցը գործ մը թարգմանել-ծանօթացնելու՝ տուեալ ժամանակին եւ տուեալ զգայնութեան մէջ, այսինքն **իր պահուն:**

Վերցնելով նորագոյն օրինակ մը՝ այսօր Ջօհրապ թարգմանելը՝ բոլորովին տարբեր վերաբերում չ'ենթադրէր հարիւրամեակով մը մեզմէ բաժնուած գրագէտի մը, գրական հոսանքի մը հանդէպ. եւ գրական հրապարակի ընկալումն ալ չ'ը՞լլար բոլորովին տարբեր, քան ինչ որ պիտի ըլլար, եթէ թարգմանուէր իր օրին...: Հեղինակի մը՝ իր ժամանակէն դուրս ճանաչումի հանելը փորձը չի՞ փոխադրեր, աւելի կամ նուազ, բանասիրական կրթանքէն ներս. զայն չի՞ զեղչեր դէպի գրականագիտական շահեկանութիւն մը միայն, միւս կողմէ տանելով թիւր արժեւորման փորձութեան մը՝ տուեալ հեղինակին հաշուին: Ջօհրապի մը պարագային - քանի իր օրինակը վերցուցինք-, կասկածէ վեր է, որ այդ ներյատուկ արժեքը գոյութիւն ունեցած է, եւ կրնար զինք ճանաչումի տանիլ իր օրին, 19րդ դարու աւարտի եւրոպական զգայնութիւններու եւ գրական պայմաններուն մէջ:

2.ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, «ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ» ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.- ՅՂԱՅՔՆԵՐ ԵՒ ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Ազգային գրականութեան եւ համաշխարհային գրականութեան սահմանումները մեթոտաբանական բարդ, քննուկ կացութիւններ կը ստեղծեն, ուր կու գան խառնուիլ դեռ այլ հարցեր, ինչպէս համեմատական գրականութեան կարգավիճակը: Գրականութեան տեսութիւններ զանազան սահմանաճշտումներ կ'ընեն՝ աւելի կամ նուազ եռանդով, սակայն յաճախ ի վերջոյ յանգելու համար իրենց իսկ ճշդած սահմաններու ջնջումին: Այսպէս օրինակ, Wellek & Warren-ի «Գրականութեան Տեսութիւն» դասական ծանօթ գործը, իր սկզբնական գլուխներուն մէջ կը սահմանէ ազգային գրականութիւն, համաշխարհային գրականութիւն, համեմատական գրականութիւն եւն, ապա զանոնք քակել-հերքել- լուծելու համար՝ բեղմնաւոր ենթադրուած անորոշութեան մը մէջ...

Ակադեմական-տեսական այսպիսի փոյթ մը հեռու ըլլալով, հոս բաւարարուիմ մեր գրականութեան վերջին մէկ դարու հոլովոյթէն արտահանել քանի մը հետեւութիւններ:

Վերջին դարու համաշխարհային քաղաքակրթութեան հոլովոյթին առջեւ, նախ կ'ուզեն նկատել, որ համաշխարհայնացման ներկայ փուլը, որքան ալ նոր կը թուի՝ հիմնովին նոր չէ...: Գիտենք, որ քաղաքակրթական հոլովոյթը, ընկերատնտեսական իր հիմունքէն մինչեւ գրական ու գեղարուեստական հոսանքները, հինէն յատկանշուեր է ուսումնարանով, ետ-առաջներով: Ճանչնալով նոյնիսկ աւելի անսանձ «միջազգայնապաշտութեան» փուլեր, ինչպէս Ա. Աշխարհամարտի անմիջական վաղորդայինն - ազգերու վերահաս ձուլումի տպաւորութիւն, համաշխարհային նոր, Եւրոպայէն տարբեր ծանրութեան կեդրոններու ստեղծում, իրենք զիրենք ուղղակի՝ միջազգային հռչակող գրական-գեղարուեստական հոսանքներ, մինչեւ՝ էսփերանթօ լեզու ու գրականութիւն...:

Բայց ազգային մշակոյթները, անտեսելով այդպէս ըմբռնուած համաշխարհայնութեան մը **ուսուպիան**, շարունակած են, միշտ աստիճանական ընդլայնումով եւ համարկումներով, պահել իրենց ուրոյն դրոշմը եւ արտայայտել ուրոյն խորք մը: Ազգայինի այդ արտայայտութիւնն է որ, որոշ որակի հասած ու որոշ պայմաններու տակ, կը բացուի համաշխարհային գրական հրապարակին:

Այսօր ի հարկէ աւելի քան երբեք կը բանի գրականութիւններու փոխ-յարաբերութեան ծանօթ մեքենականութիւնը.- Մեծ մշակոյթներ կ'ընդհանրացնեն, «կը միջազգայնացնեն»՝ իրենց սեփականին որոշ մէկ որակը: Պզտիկներ՝ կը ստեղծեն ու կ'ապրեցնեն իրենցը, իրենց լեզու-մտածողութեամբ, լեզու-զգայնութեամբ - միանգամայն իրացումներ ընելով մեծերու ընդհանրացուցածէն: Ու՝ ներքին որոշ ուժականութեան առկայութեան պարագային՝ իրենց կարգին կը յաջողին համաշխարհային հրապարակ հասցնել, «միջազգայնացնել» որոշ որակ մը...:

Այս որակը թերեւս արժէ քննարկել - եթէ կ'ուզենք զանցել՝ «տաղանդ», «հանճար», «արտակարգ խառնուածք» եւ նմանօրինակ բացատրութիւններ, որոնք ոչինչ կը բացատրեն:

10 հոկտեմբեր 2010 թվականի 4 (32) հոկտեմբեր-դեկտեմբեր

ՎԵՄ համահայկական համոզեա

3. ՀԱՍԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԻ «ԹԵԿՆԱԾՈՒ» ԵՐԿԵՐ - ԻՐԵՆՑ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Համաշխարհային հրապարակի մատչող ազգային գրականություններու գործեր, ցուցանելով հանդերձ որոշ ուրոյնութիւն, որոշ հաւաքական տեսիլք,- անմիջապէս կը զանցեն զայն: Դէպի համաշխարհայինը ընդլայնում մը, անկէ ճանաչում մը՝ ուրեմն՝ կը հիմնուի «բացումի», զանցումի ատակութեան վրայ: Ատակութիւն, որ նախ կը դիտուի կենդանի մշակութային շարժումներու եւ գրականություններու մէջ՝ երբ անոնք կ'առնեն իրենց մեկնարկային թափը, կը բեղմնատրուին: Ապա՝ անիկա կը գործէ ինքնանորոգման բոլոր կարեւոր փուլերուն: Երեւոյթը շատ ծանօթ է՝ օրինակներու կարիք ունենալու համար:

Այս «բացութիւն»ը ուրեմն որոշ գործեր կարողականօրէն կ'օժտէ համաշխարհային «ընթեռնելիութեամբ» մը: Յատկութիւն՝ որ շարք մը մտածողներ մղած է խօսելու «ձեռի միջազգայնացում»ի մը մասին¹: Այս սահմանումը կրնայ ժամանակաւորապէս որդեգրուիլ՝ յետագայ յստակացման պայմանով:

Ապա, համաշխարհային հրապարակի մատչումը պայմանաւոր է նոր խօսք, նոր պատկեր բերելու կարողութեամբ մը: «Նորութեան» այս նշումը անվիճելի դարձնելու համար՝ հարկ կա՞յ յիշեցնելու, որ այսօր իբր դասական գնահատուող, փարոս եւ օրինակելի բնորդ դարձած մեծեր իրենց ժամանակին մէջ եղած են նոր, յեղափոխած են իրենց ժամանակը՝ իրենց բերած նոր տեսիլքով ու խօսքով:

4. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՐԱԿՆԵՐ... ԳՐԱԳԷՏԻ ՈՐԱԿ...

Վերի նշումներէն կը բխի նախ՝ գրականութեան տեսակներու, «մակարդակներու» զանազանում մը: Հասարակ տեղիք է ըսել, որ կայ ժողովրդական գրականութիւնը եւ միւսը՝ յառաջապահ գրականութիւնը, ոչ-մատչելի բոլորին: Այս երկրորդը յաճախ անտեսուած է, մերժուած՝ ժողովրդական, «հանրամատչելի» գրականութեան մը մունետիկներուն կողմէ: Սինչ՝ «**մեր ազգային գրականութիւնը, այն ձեւով ու չափով, որ կը կիրարկենք զայն, չի կրնար դառնալ միջազգային արժէք մը, բարձրացնել մեր իմացականութեան կատարը**»²: Աւելի քան կէս դար առաջ կատարուած այս ախտանշումը մեր գրականութեան մէջ այսօր հաւանօրէն մասամբ միայն խախտած է: Եւ անկէ՝ տուժած է ու կը տուժէ ձգտումը դէպի համաշխարհային որակ, որուն համար մնայուն նախապայման է՝ գոյութիւնն ու անարգել աճումը «**սանձարձակ անհատներ**»ու, հայրենական տունէն «**անվախ դուրս նետուող անառակ որդիներու**»: Դաւանանքները, հաւաքական ապահովութիւնները զանցող տաղանդներու³:

Նախորդէն հետեւելի երկրորդ զանազանում մը՝ տաղանդատր գրագէտը անհատ է՝ վեհափառօրէն (par excellence): Եթէ ան կը ցուցնէ հաւաքական-սեփականը, տուեալ ազգա-մշակութային դիմագիծը, ատիկա կ'ըլլայ անձնական ձեւատրումով ու գեղարուեստական ինքնաբեր պատկերումով, առանց արտաքին թելադրանքի, առանց պատուերի: Գրական կարեւոր երկ մը կրնայ նշանակու-

1 Իմ փնտռածս ձեռի միջազգայնացումն է...: Իմ փնտռածս մանաւանդ օտար հսկայական քաղաքակրթութիւն մը ներմուծել, աւելցնել մեր ունեցածին», Տե՛ս Ն. Սարաֆեան, Ազգային ու Միջազգայինը Գրականութեան մէջ, «Զուարթնոց» պարբերաթերթ, Փարիզ, 1929, N 2:

2 Ն. Սարաֆեան, Սփիւռքը եւ իր Գրականութիւնը, «Արեւմուտք» շաբաթաթերթ, Փարիզ, 18.5.1948:

3 Ն. Սարաֆեան, Փոխուած են դարերը, «Յառաջ», օրաթերթ, Փարիզ, 24.12.1927:

քիւններու մակարդակին չունենալ որեւէ պատկանելութեան նշան, ազգային որեւէ գունատրում. եւ՝ «պատկանիլ» տուեալ ազգի գրականութեան...:

Որովհետեւ՝ «գրականութիւն կոչուածը անհատական ստեղծում մըն է մեկնակէտին, որ ոչինչ կը պահպանէ, ոչինչ կը պահէ կամ կը փրկէ: Եթէ մենք կրնանք ստեղծել, այն ստեն պահպանելին պահպանելի չ'ըլլար, քանի որ ենթակայ չ'ըլլար կորուստի... Ասիկա չի թելադրեր, որ գրողը կը հրաժարի «ազգէն»...Ոչ մէկ սահմանափակում այս իմաստներով...⁴»:

Ժամանակակից գրագէտի մը այս հաստատումները չեն յաւակնիր ըլլալ բացառապէս «յեղափոխական». արդէն՝ այլապէս շատ դասական գրապատմաբան մը, կէս դար աւելի կանուխ ու տարբեր շեշտումով, նոյնպիսի դերակատարութիւն մը կը վերապահէր անհատական գրական ստեղծագործութեան. «**Ենթակայական բնոյթի այսպիսի գործեր յաճախ կազմում են զօրաւոր ազդակներից մէկը հանրային եւ գրական յառաջադիմութեան... Շատ անգամ նրանք առաջին նշանն են մի մտայնութեան եւ յուզաշխարհի, որ մշակում է հանրութեան ընդերքի մէջ աննկատ եւ ժայթքում ու տարածում է այդ անձնական երկի երեսումով...⁵»:**

Գործ մը ուրեմն կը մասնակցի տուեալ ազգի գրականութեան ֆունտին՝ ո՛չ իր «բովանդակութեան» այս կամ այն հաւաքական յատկանիշով, այլ լեզուով՝ որմով գրուած է: Համաշխարհային արժեւորման հասած գրական երկեր, չհաշուած՝ թերեւս հնագոյններ, իրենց լեզուով է որ «կը պատկանին». լեզուով ու անոր ներշնչութեամբ՝ նրբին մտածումի շեշտ, զգայնութեան երանգ - միշտ անհատականի տիրող կնիքով...:

Այդպիսի լայն բացումը՝ պերճա՞նք է «փոքր ածու»ներու, փոքր գրականութիւններու համար...: Բայց ատիկա լրիւ կախեալ է տուեալ ազգի մշակոյթին ներքին ուժականութենէն: Իսկ գրական ստեղծագործութիւնը ենթարկել սահմանափակումներու, տուրք տալ ուժերու խնայողութեան հիւանդագին տնտեսութեան մը հակումին-, այդ ալ ներքին վատուածութեան տեսակարար նշանն է, միանգամայն ծնուցիչ՝ նոր, յաւելեալ վատուածութեան, յաւելեալ լճացումի եւ հիւծումի:

Անշուշտ համաշխարհային տրամաչափի գրագէտներ, արուեստագէտներ չեն բուսնիր ինքնաձին սերումով, երբ իրենց շրջապատի ազգային գրականութիւնը խեղդուկ գաւառականութեան մէջ կ'ապրի: Անոնց գոյառումը բարդ երեւոյթ է, պայմանաւոր՝ նախահերթ գոյութեամբը գրականութեան մը, զոնէ հոսանքի մը, որ իր կարգին տէր է եղած «բաց», ճոխ ու առողջ մշակութա-գեղարուեստական ելեւնուտքի մը:

Այդպիսի ենթահող մը կազմող գործեր հաշուած է, կը հաշուէ՝ մեր գրականու-

4 Գ. Պըլտեան, Գարգարոյց Արա Օշականի հետ, «Զրոյցներ Բանաստեղծութեան մասին», Եր., 1999, էջ 99:
5 Ն. Աղբալեան, Գայ Գրականութեան Պատմութիւն - Ներածութիւն, Պէյրութ, 1947, էջ 49:

թինը: Երեկի մասին խօսելով՝ «Ներաշխարհ» մը, «Նոր Տաղեր» մը, «Հեթանոս Երգեր» մը, «Անցորդը եւ իր ճամբան» մը, «Ծակ Պտուկ» մը, «Գիրք Դանապարհի» մը, «Մթնածոր» մը, «Հեղնար Աղբիւր» մը, «Տեղատուութիւն-Մակընթացութիւն» մը: Յարմարագոյն պայմաններու մէջ, ոմանք կրնային նաեւ համաշխարհային ճանաչումի արժանանալ: Ու մեր այսօրը եւս, խօսելով վերջին կիսադարու մասին, զուրկ չէ այդպիսի գործերէ, որոնք աւելի բաց են եղած եւ ե՛ն՝ համաշխարհային գրական պատկերումի չափանիշներու: Եթէ անոնք աւելի ճոխ տեսականի մը կազմէին, կամ կազմեն վաղը՝ աւելի նպաստաւոր իրադրութեան մը մէջ, հաւանօրէն դառնային, կամ դառնան, բերրի ենթահող-խաւ, կամ արդէն՝ ուղղակի ճանաչուած գործեր:

5. ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԶՈՅԳ ԴԱԿԱՏՆԵՐԸ՝ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ - ԱՐԱԳ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ ՍԸ

Հայրենի գրականութիւնը սկիզբը ապրեցաւ յարաբերաբար «փակ» վիճակ, ապա մեղմացած՝ 1960 ական տարիներէն, երբ կը թօթափէր հասկնալի «գաւառականութիւն» մը. կը քաջալերուէին փոխանակումները, թէւ միշտ կաշկանդուած՝ խորհրդային սահմաններով եւ սահմանափակումներով՝ ե՛ր գրական որակի, ե՛ւ գաղափարախօսական կոպիտ ուղղուածութեան բերմամբ: Բայց եւ այնպէս, «եղբայրական ժողովուրդներու» միջեւ այս փոխանակումները ունեցած էին եւ կ'ունենային որոշ բարիք (թարգմանութիւններ՝ երկու ուղղութեամբ, շփումներ...):

Առանց նիւթս ընդլայնելու դէպի հայրենի գրականութեան ներկան ու իր մասնաշաղկապը հարցերը, բաւարարուիմ մատնանշելով փաստը՝ որ անոր նորագոյն հոլովոյթը այդ գրականութիւնը աւելի կը բանայ համաշխարհային իրականութեան՝ զեղչելով պետական ճնշումներ եւ անշուշտ անոնց փոխհատուցումը կազմող յենարաններ (ե՛ւ ի դէպ՝ ուրուագծելով պայմաններու ու կացութեան որոշ մերձեցում... Սփիւռքի գրականութեան հետ):

Համաշխարհային մակարդակի մատչելու համար, հայրենի գրականութիւնը կը դիմագրաւէ մարտահրաւէրը՝ որ յատուկ է ազգային-պետական փոքր գրականութիւններու.- Դրստորէլ ինքնատիպ ազգային (ոչ ազգագրական) նուազագոյն գունատրում մը, գործերու մէջ՝ որոնք ունենան պատկերումի անհատական ուժեղ կնիք, եւ «ընթերցելիութիւն» դուրսի աշխարհին համար: Որակներ՝ որոնք կը ստեղծուին միջազգային հոսանքներու հետ մնայուն բայց ինքնագիտակից հաղորդակցութեամբ:

Մեր գրականութեան երկրորդ թեւին՝ բո՛ւն սփիւռքեան ճակատին վրայ, ազգայինի եւ միջազգայինի փոխազդեցութիւններու հարցը աւելի եւս բարդ է: Արեւմտահայ գրականութիւնը իր զգայնութեամբ, եւ իր լաւագոյն արտադրութիւններուն մէջէն, կանուխէն բաւական բաց էր եղած միջազգային հրապարակին: Ատով մէկտեղ, Եղիաներ, Ինտրաներ, նոյնիսկ Մեծարեցներ եւ Յ. Օշականներ մեկուսացուեցան կամ պէտք ունեցան բանավիճային ինքնապաշտպանութեան զէնք վերցնելու...:

Տեղասպանական Ռճիրը եւ հետեւող ցրօնքը պահ մը գրեթէ լրիւ կղպեցին մեզ: Ու կը հասկցուի, որ բո՛ւն Սփիւռքի առաջին մէկ-երկու սերունդներու արտադրութիւնը, բացառելով ֆրանսահայ թերը՝ իր առաջապահ դէմքերով, կրած ըլլայ կնիքը ոճիրին, եւ նոր կեանքի, «օտար» վայրերու վախին - վերարտադրած-կրկնած ըլ-

լայ անցեալի զգայնութիւն, պատկերացման եւ արտայայտութեան կաղապարներ: Որ՝ աւանդութեան հետ իր կապը եղած ըլլայ սոսկական «աւանդապահութիւն» մը, աւանդութիւն պահել մը: Եւ ոչ՝ էական ճանաչում մը աւանդութեան, առողջ յարաբերութիւն մը անոր հետ, համարկում եւ ստեղծում:

Ինքն իր վրայ այս կծկումը յաճախ հագած է նաեւ «գործօն», յարձակողական ոճ: Դուրսէն գալիք կարելի հարստութիւններու դէմ պատնէշ կանգնեցնել, «օտար ազդեցութիւններու» դէմ սուր ճօճել՝ բացայայտ կամ քողածածուկ մերժումով...

6. ՓԱԿԱԳԻԾ՝ ՕՏԱՐԱԳԻՐ ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ՍԱՍԻՆ

Սփիւռքեան այս իրադրութեան մէջ, նաեւ կը հասկցուի, որ եղած ըլլան օտարագիր հայ հեղինակներ: Հոս նկատի չունիմ անոնք, որոնք իրենց գործով չեն առնչուիր հայութեան: Հանդէպ Մայքլ Առլէններու, Անրի Թրուայաներու՝ ծանօթ է Վազգէն Շուշանեանի մը կտրուկ ու անդարձ տեսակէտը, իր «Օրագիր»-ին մէջ.

«Յատկանշական պարագայ՝ օտարացած հայ գրագէտներու մօտ: Անոնցմէ ոչ ոք կեանքի լայն հորիզոն ունի: Թրուայայի ինչպէս Մայքլ Առլէնի մօտ, կեանքը կ'երելի գժուճ, պզտիկ, անհորիզոն: Այդ ողբալի վէպերը, ուր եղկելի մարդկութիւն մը կը խլրտի առանց հեռանկարի, առանց գեղեցկութեան... Աւելին կարելի՞ է յուսալ մարդոցմէ, որոնց հոգւոյն ներքին աստառը ուրացում է ու ամօթ...»⁶:

Ինչ ալ մտածենք այս կարգի գրագէտներու մասին, պարզ է որ՝ հայ գրականութիւնը անոնց հանդէպ անտարբեր է այնքան - որքան իրենք՝ հայ գրականութեան: Խօսքը այնպիսիներու մասին է, որոնք կը գործածեն «ազգային» թեմաներ՝ միանգամայն դրսեւորելով հայկական որոշ զգայնութիւն: Ինչպէ՞ս ընկալել մանաւանդ՝ անոնց ինքնահռչակումը՝ իբր «հայ գրագէտ»:

Անկասկած՝ հոգիով հայ օտարագիրներու հետ սերտ շփումն ու փոխանակումները յանձնարարելի են - Արլէն-Կրասերներէ մինչեւ Պալաքեաններ, Տէր-Յովհաննէսեաններ, Կիրակոսեաններ, Շիրինեաններ, Ժան-Ժաք Վարուժաններ, Տօնիկեաններ...: Արեւելեան Սփիւռքի եւ հայրենի գրական մամուլի բացութիւնը, հետաքրքրութիւնը անոնց հանդէպ, նոյնիսկ երբեմն կէս-գրական գործերու պարագային, կը մնան ողջունելի: Օտարագիր հայ հեղինակ մը կրնանք չափով մը նկատել հայեցի զգայնութեան ներկայացուցիչը տուեալ օտար գրականութեան մը մէջ: Սակայն հոս, ներկայ հարցի ծիրին մէջ, իրենց անդրադառնալը՝ պիտի ըլլայ պարզապէս ըսելու համար, որ հայ գրականութիւնը անոնցմով չէ որ պիտի ներկայացուի համաշխարհային հրապարակ, այլ՝ միմիայն՝ հայերէն գրուած, հայերէնէ՝ թարգմանուած գործերով:

Օտարագիր հեղինակներու փակագիծը փակելու համար, յիշեմ նշանակալի ու միանգամայն անհանգստացնող փաստը՝ ասոնց մեծ մասի անտեղեակութեան՝ մայրենի լեզուէ...: Այսինքն՝ իրենց միջեւ գրեթէ բացակայ են ոչ միայն միաժամանակ երկու լեզուներով արտադրող գրագէտներ, այլեւ՝ հայ գրականութենէն գործեր հայերէնով կարդալու, անոնցմով ուղղակի լիցքատրուելու

6 «Բազին», Պէյրութ, 1983, թիւ 1, էջ 45:

ատակ դեմքեր: Մտահերձական այս վերջին երեւոյթը մանաւանդ ուսանելի է, վերլուծումի արժանի...

Տակաւին՝ պիտի արժէր օտարագիրներու կողմնակի, բայց առնչակից այս հարցը քիչ մը խորացնել՝ ծանօթ պարագաներու արագ քննարկումով մը: Ծահնուր-Լիւպէնի մը ֆրանսագիր քերթողական վաստակը այլապէս բարձրորակ է, որքան իր հայագիր արձակը, եթէ ոչ՝ աւելի: Տարագիր մարդու զգայնութիւնը, մեզ իբր հայ, իբր սփիւռքի բնակիչ, նոյնքան կը յուզէ, որքան՝ յարալէզներէ դաւաճանուած հայու իր տագնապը: Բայց ի՞նչ է այդ վաստակին կապը հայ գրականութեան հետ, եթէ ոչ ծագումով հայ մարդու Ծահնուրի անձնական տագնապը - միայն...:

Չաւէն Սիւրմէլեան մը, իր «Լոյս Չուարթ»ով ու անոր հետեւող ամերիկեան հրապարակին բացուած արտադրութիւններով՝ կը հանդիսանայ այլապէս բնորոշ օրինակ մը: Ծահեկանը՝ հոս, մեզի համար, հայագիր իր ժողովածուն չէ (պատանեկան նախընծայ մը). ոչ ալ՝ հետեւող օտարագիր արտադրութիւնները՝ գրական-հրապարակագրական երկեր ու թարգմանութիւններ՝ մեծ մասամբ, թող ըլլան՝ հայանիւթ ու հայանպաստ: Այլ՝ գաղափարախօսական այն դիրքերը, որոնցմէ արտայայտուած է Սիւրմէլեան, կամ որոնց վրայ, անսպասելիօրէն, ստացած է գնահատանքներ՝ Վ. Թէքէեանի եւ Յակոբ Օշականի տարողութեամբ դեմքերէ:

Յիշեցնենք, որ Սիւրմէլեան ուղղակի կը յայտարարէ իր հրաժարումը հայագիր գրականութենէ, «**հայ գրողի թշուառ ճակատագիրէն**» եւ «**հայերէն լեզուի պզտիկ կաղապարէն**». բանաստեղծութիւնը կը նկատէ «**աւելորդ պաճուճանք մը՝ մեզի համար**», որովհետեւ «**այն Հայը որ յամառօրէն կը կառչի հայ գիրին, իր կեանքն է որ կը դատապարտէ թշուառութեան եւ հոգեկան մեղուքեան...**»: Այլ տեղ՝ «**Քանաստեղծ ըլլալու մտածումն իսկ՝ ամօթի զգացումով կը լեցնէ**» զինք...»: Եւ տակաւին՝ ասոնց լրիւ հակասող այլ պնդումներ, թէ՛ «**երբեք [չէ] դադրած հայ գրող մը ըլլալէ**». թէ՛ «**ոչ որ [իրեն] չափ կը սիրէ հայ լեզուն...**», եւ թէ՛ «**հայ գրողին առջեւ շատ խոնարհ**»⁷ կը զգայ ինքզինք:

Ազգային գրականութեան հանդէպ կեցուածքի մը այս ներքին հակասութիւնները, որոնք կը դրսեւորուին 1950ի շուրջ՝ ա՛լ չափահաս գրագէտի մը մօտ, առիթ պիտի տան զանոնք մատնանշող Ն. Սարաֆեանին՝ պնդելու, որ «**ժողովուրդի մը լեզուն մասնաւոր իր հոգեբանութիւնը ունի եւ կը կրէ իր մէջ սերունդներու ոգին: Ու հայեցի գրականութիւնը հայերէն միայն կրնայ ըլլալ անկասկած, մեսրոպեան տառերով: Աւելի լաւ է մերենայ երգել այդ տառերով, քան թէ մեր ջարդը նկարագրել կամ մեր գիւղացիները ներկայացնել անգլերէնով... Վերջապէս, ազգային ճամբով է որ մարդիկ միջազգային կը դառնան, այսինքն շնորհիւ այս «պզտիկ կաղապարին»⁸...**

7 Վ. Թէքէեանի Նամակները եւ Լոյս Չուարթ, ք. հրատարակութիւն, Փարիզ, 1950, Նախաբան - անգլերէնէ թարգմանութիւնը՝ հրատարակչներէն: Մէջքերուած Ն. Սարաֆեանի կողմէ, «Յառաջդիմութի՛ւն, թէ՛ 20ւրդուն», «Ալփօս» պարբերագիրք, Պէյրութ, 1951, թիւ 5, էջ 83-102:

8 Նոյն տեղում:

Սարաֆեան դեռ ծանօթ չէր Սիւրմէլեան-Թէքեան թղթակցութեան աւելի ուշ հրապարակուած մասերուն, որոնք կը բովանդակեն ուրիշ նամակ մը Սիւրմէլեանէն՝ գրականութեան հանդէպ առհասարակ տարակուսելի կեցուածք մը ուրուագծող.- «**Վստահ եղիր,-** կը գրէ ան,- **որ ես անգլիական գրականութեան մէջ անուն մը պիտի շինեմ օր մը չէ օր մը. այս մասին նոյնիսկ չեմ կասկածիր: Առայժմ ոչինչ քրած եմ. քանի մը բանաստեղծութիւններ վերածեցի անգլերէնի, ու երկու-երեք հատ կը ներփակեմ: Բանաստեղծութիւն գրելը դիւրին է. դժուարը ժողովուրդին կեանքէն առնուած պատմութիւններ գրելն է, որ [անգլերէն] մեծ բառապաշար կը պահանջէ...»⁹, եւն.:**

«Անգլերէնի վերածումի» ամենէն ուշագրաւ գոհը, հոս, «Ասացուածք Ծառ Տնկելու առթիւ»ն է, որ վերածուած է «PLANTING A TREE»ի: Ըմբռնելու համար, թէ՛ սեփական լեզուի հանդէպ տուեալ կեցուածք ինչպիսի՞ դժուար որակելի երեւոյթներու առնչակից կըլլալայ գրական որակի ոլորտին մէջ,- կ'արժէ հոս, մեր «Ծառ»ին առընթեր, արտատպել անոր... «քանսասեան» տարբերակը...

«Տէր, օրհնէ՛ ծառն այս մատղաշ: Ես կը տնկեմ զայն ահա / Փխրուն ու սեւ հողին մէջ, ուր պապերըս կը պառկին. / Ես՝ անոնց թոռը հսկայ, այս հողին տէրն եմ կրկին, / Ու արեւուն տակ կ'աճիմ՝ անունն անոնց շուրթիս վրայ: // «Պիտի բանայ ծառն այս մեծ իր բազուկներն ու հոգին, / Գրկած իր մէջ պապերուս արեւոտ շունչը անմահ. / Տէ՛ր, միսմինակ, նագելի, այս ծառն աղօթք մը ըլլա՛յ / Ու փաթթուիլ իր մարմնոյն զան սիրողները գիւղին...: // Երկաթագիր պատմութիւնն այս մըտերիմ հողերուն / Աչքիս արցունք կը բերէ...: Փառք ու մեռել շատ ունի / Երկիրն իմ հին, պէտր՝ որուն ես թոռն եմ վայրի, / Խոկումներով բեղմնատր, երազներով օրօրուն...: // «...Մեռելներու իբրեւ խաչ՝ ես այս ծառը տնկեցի...»¹⁰»

Եւ այժմ՝ այլ առակ...

«Lord, bless this young tree! / I have planted it in the deep dark Kansas soil, / Where my grandfathers are asleep. / I am their grandson, / And the master of this land, / And I grow in the sunshine like a tree. / This immortal soil / Does taste like thy flesh, O Lord! / Let me chew it... / This soil does taste like the flesh of my grandfathers, / Let me kiss it... / From this soil my young tree will rise and stand / Like Jesus! / It will open its arms / And its green soul / To embrace the pure air of Kansas... / I have planted this tree as a big and living / cross / In memory of my dead grandfathers, / Pioneers...»¹¹» Եւ այլն:

9 Նոյն տեղում:

10 «Լոյս Զուարթ», քերթուածներ, գ. հրատարակութիւն, Պէյրութ, 1972, էջ 28:

11 Թարգմ. «Տէր, օրհնէ՛ ծառն այս մատղաշ. / Զայն տնկեցի Կանսասի խոր, մթազոյն հողին մէջ, Ուր պապերս կը ննջեն: / Ես թոռն եմ իրենց, / Տէրը այս հողին, / Եւ կ'աճիմ արեւին մէջ ինչպէս ծառ մը: Անմահ հողն այս / Ունի համը քու մարմնիդ, Տէր. / Թող ծամեն զայն... / Զողն այս ունի համը իմ պապերուս, / Զամբուրեն զայն... / Այս հողէն՝ մատղաշ ծառս պիտի բարձրանայ ու կ'անգնի / Ինչպէս Յիսուս. / Պիտի բանայ իր բազուկներն / Ու իր կ'անաչ հոգին / Գրկելու վճիտ օղջ Կանսասի՝ / Լի՛ քու շունչով, Տէր: / Ազարակներու սիրահարները դեռատի / Պիտի զան փաթթուիլ իր մարմնին / Եւ աղօթեն մանուկի պէս: Տնկեցի այս ծառը՝ ինչպէս մեծ խաչ մը կենդանի / Ի յուշ իմ մահացած պապերուս / Ռահվիրա»: Տե՛ս

7. ԱՌԱՋԱՊԱՀ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ ՍՓԻՒՌՔԻ ՄԷՋ

Սփիռքեան իրադրութեան մէջ է յատկապէս ուրեմն, որ առաջապահ գրագէտին դիմագրաւած մարտահրաւերը լուրջ էր, ու չէ դադրած ըլլալէ.- Ստեղծել հայագի՛ր գրականութիւն մը, որ զանցէ Եղեռնէն ծնած համրութիւնը, «քարացումը», եւ հնօրեայ հայերէնը զերծանելով ծամծմուած լեզուի իր ճակատագրէն՝ զայն դարձնէ ներկայ աշխարհի, նոր կեանքի պատկերացման նիւթ ու առարկայ միանգամայն: Ահա՛ այս մարտահրաւերը դիմագրաւող, «բացուող», «օտարը» համարկող առաջին սերունդի քանի մը գրագէտներ հասած են կենսունակ արտադրութեան մը, աւելի մօտ՝ համաշխարհային չափանիշներու ու ճանաչումի: Իրենց օրին ուրացուելու, մերժուելու գնով «աւանդապահ»ներէն: Այս երեսոյթին կ'ակնարկէ երիտասարդ Սարաֆեան 1927ին. «Ազգը այլասերման տանելու մեղքը կը դրուի մեր ճակտին, երբ կ'ըսենք, թէ պէտք չէ ետ դառնալ՝ չքարանալու համար **Ղովտի կնոջ պէս, մեր բռնկած անցեալին դէմ...**»¹²:

Հոս տեղ չունինք քննելու մեր նորագոյն գրական շարժումին հովովոյթը ըստ էութեան, այլ միայն՝ ընելու արագ ուրուագծում մը, այն չափով՝ որ ան կ'առնչուի միջազգայնացման խնդրին: 60ականներու սկիզբէն, աստիճանաբար ինքզինք կը զգացնէ «իսկական-սփիռքեան» շարժում մը, մինչ այդ որոշ ֆրանսահայ գրագէտներով բնորոշուած, իսկ այժմ՝ Մերձաւոր Արեւելք, Պոլիս, քիչ մը՝ Իրան, ապա՝ Ամերիկա: Կ'արտադրուին գործեր՝ որոնք տարբեր պատկերացում ունին սփիռքեան կացութեան, եւ տարբեր կեցուածք՝ հանդէպ գրականութեան լեզուին ու գրելու արարքին:

Այս իրադրութեան մասին, միշտ մեր թեմայի տեսանկյունէն, կը յիշեմ Վահէ Օշականի մէկ հաստատումը, կատարուած նոյն 60ականներու ատարտին մօտ. «Ներկայիս, նորերու մօտ, հայ միտքը իր պատուհանը կէս մը բացած է աշխարհին. զգալի է որոշ թարմացում մեր գրական զգայնութեան... **Պէտք է ընդունինք, որ այս քիչը անգամ յուսատու է: Իրապէս, մեծ բան մը չունինք հրամցնելիք մարդկութեան: Մենք մեզ չխաբենք...**»¹³: Աւելի անդին, ակնարկելով փոքր քայլերով առաջացող գրական շարժումին՝ Մերձաւոր Արեւելք, Պոլիս, Փարիզ եւ մինչեւ նոր Աշխարհամաս,- ան կը ճշդէ. «Մեր գրականութիւնը դէպի միջազգային գրականութիւն կ'երթայ, որովհետեւ այդ է ճակատագիրը ազգային գրականութիւններուն: Սակայն կը պահէ իր ինքնութիւնը, զանգուածով ու մշակոյթով... Բացառիկ է մեր ժողովուրդը, իր անցեալով ու մանաւանդ իր ներկայով: Մինչ ուրիշներ հագիւ մէկ հայրենիք ունին, մենք ունինք երեք՝ տարբեր փլաններու վրայ, - մեր բուն հայրենիքը, այն երկիրը ուր կ'ապրինք, ու աշխարհը... **Գալիք գրականութեան ինքնութիւնը միայն ազգային չէ, այլ տեղական ու միջազգային նոյն ատեն, տիրական շեշտը պահելով ազգայինին վրայ: Համա-**

«Սիրակարօտ Զոգիներ. Լ. Չ. Սիրմէլեանին եւ Վահան Թեքեանին փոխանակած նամակները», խմբագրեց եւ ծանօթագրեց դոկտ. Վաչէ Ղազարեան, Ուոլթիւն, 1998, էջ 336:

12 Ն. Սարաֆեան, «Ազգային ու Միջազգայինը Գրականութեան մէջ», «Զուարթնոց» պարբերաթերթ, Փարիզ, 1929, N 2:

13 Վ. Օշական, Արտասահմանի Գրականութեան Զարգացման հեռանկարները, «Աիեկան» եռամսեայ, 1969, քիւ 2-3:

դրութիւն մը երեք մշակոյթներու»¹⁴:

Առաջապահ գրագէտին էական առաքինութիւնը՝ յատկապէս **իր ազգային լեզուն նորովի մշակելու, հոլովոյթի դնելու եւ այդ հոլովոյթին մէջ զայն բեղմնաւորելու դժուարին, յեղափոխական հաւատարմութիւնն է:** Ընտրանք ու միանգամայն անհրաժեշտութիւն, որովհետեւ իբր աղբիւր ունի՝ ոչ միայն սփիւռքեան մեզայատուկ, ծանօթ տազնապը, այլեւ գրական-լեզուական արտայայտութեան ներկայ ընդհանրական տազնապը: Հայ գրագէտը չի կրնար չլսել 20րդ դարու սկիզբէն արդէն ձեւաւորուող լեզուա-մշակութային ու գրական համաշխարհային հոլովոյթի թելադրանքը.- Գրական երկը, զանցելով իմաստային պարզ արտայայտականութիւնը, պարտի դառնալ պատկերումի ուրոյն համակարգ մը, «տարբեր» լեզու մը: Սակայն ուրոյնութիւն եւ «տարբեր»ութիւն՝ զսպուած նոյն հաւատարմութեամբ, աշխնքն՝ ներքին կարգապահութեամբ եւ անսակարկ կամեցողութեամբ՝ այդ լեզուն մշակելու, խորացնելու...

Որովհետեւ գրական արտադրութեան եւ գրականութեան լեզուի այս նոր կարգավիճակը կը ստեղծէ իր մասնաւոր հարցերը՝ արժեւորման չափանիշներու յարաբերականացում, ստեղծելի նոր, «տարբեր» լեզուի դիւրութեան խաբկանք, եւ անձեռութեան, անօրինութեան փորձութիւն: Թակարդներ, որոնք կը բանին յատկապէս -թէեւ ոչ միայն - բանաստեղծութեան մէջ. եւ որոնց առթիւ մտահոգութիւն կ'արտայայտէր, վերջերս, սփիւռքահայ ժամանակակից գրագէտ մը.

«60ական թուականներուն կը սկսի ուրիշ շրջան մը, որուն կեդրոնը Միջին Արեւելքն է այլեւս, եւ որ ըստ երեւոյթին [կը մերժէ] [աւանդական] ոտանաւորը... առանց անպայման ինքզինք պարտադրելու որոշ դրոյթով մը: Տեսակ մը աշխարհա-բանաստեղծութիւն է ստիկա. բաց աշխարհի բոլոր հովերուն, ինչպէս Սփիւռքի քարտէսը... Այս հոլովոյթին տրամաբանութիւնն [է] տեւական ցանկութիւն մը խուսափելու բանաստեղծական պահպանողականութենէն, առանց յաջողութեան գրաւականին: Հարց է սակայն, թէ ցրումի կացութեան մը մէջ, ինչպէս է պարագան, կարելի՞ է փոկերը միատարրել, կարկառի մը բերել: Մանաւանդ որ Սփիւռքի մէջ ամէն բանաստեղծ ինքզինք միակ ու վերջին կը նկատէ, շքեղ մերժումով մը կ'արհամարհէ ճանչնալ իրմէ առաջ եղողները, եւ կը ծնի սունկի պէս, մէկ գիշերուան մէջ¹⁵»:

Այսպիսի յստակ, տեսակարար մտահոգութիւն մը կը հասկցուի ու կ'արդարանայ: Բայց ո՛չ՝ «աւանդութեան» ինքնակոչ պահապաններու գծում հարայ-հրոցը, որ նեղ հորիզոնէ մը դուրս ամէն գրականութեան վրայ «նոր», «օտարամտ» պիտակը կ'պցնելով՝ միակտուր դատապարտութեան վճիռ կը կարդայ անոր դէմ, անատակ զանազանելու՝ արժէքը ոչ-արժէքէն...: Դիշդ է, որ «նոր» գրականութիւնը իր կարգին իր **խոտանը** ունի - չէր կրնար

14 Կ. Օշական, Նոյն տեղում:
15 Գ. Պըլտեան, Հարցազրոյց Արա Օշականի հետ, «Զրոյցներ Բանաստեղծութեան մասին», Եր., 1999, էջ 99:

չունենալ: **Խոստանք**, ի վերջոյ, աւանդական գրականութեան մենաշնորհը չէ...: Բայց անկէ անդի՞ն...:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ներկայ սերունդին, սերունդներուն՝ կ'իյնայ շարունակել համարկումի ընթացքը. միակը՝ որ ազգային գրականութիւնը կրնայ օժտել միջազգային բացուածքով, այսինքն կարելիութեամբը, թերեւս, օր մը տալու ուրիշ չափանիշի գործեր: Առաջ տանիլ հայեցիութեան մնայուն ինքնասահմանումը՝ բոլոր ոլորտներու մէջ - գոյութեանական մտածումի, զգայնութեան ու արուեստի տեսիլքի: Մնայուն՝ որովհետեւ այդ ինքնասահմանումը եւ անոր գործարկած համարկումը կեանքն իսկ են: Իբր մշակութային հաւաքականութիւն, բայց եւ իբր գրական շարժումի կրողներ, պիտի տեսնենք ու զարգանանք՝ միայն եթէ, միշտ՝ ըստ Վ. Օշականի նոյն առթիւ կատարած բնորոշումին, շարունակենք մնալ բաց, «**ազդէնք եւ ազդուինք**», տեսաբար՝ «**նոտքի մատներուն վրայ՝ նետուելու համար միջազգային գրական ամենէն յառաջապահ քառուղիներուն, մարդկութեան առաջին զիծերուն, որպէսզի չկլուինք մեծ մշակոյթներէն...**»:

Սերունդ մը աւելի հեռուն՝ արդէն ուրիշ բան չէր ըսեր Նիկողոս Սարաֆեան. «**[Սփիւռքի գրագէտները] պէտք է տան այն՝ զոր կը տեսնեն եւ կ'ապրին ցեղին տռամին մէջէն, օտար այս քաղաքներուն մէջ..., ազգային կամ ոչ ազգային նիւթերով...: Ազգապահպանում մըն է աս ալ: Գժուարը, բարձր միտքը, անըմբռնելին, եւ սակայն գերագոյն արտայայտութիւնը ազգի մը, պահապանը, կատարը, որ կը յաւերժացնէ իրեն ծնունդ տուող ազգը՝ բոլոր ազգերու կողքին**»¹⁶:

Summary

HOW COULD THE ARMENIAN LITERATURE ACCEDE TO THE WORLD LITERATURE ENVIRONMENT?

Haroutiun L. Kurkjian

This essay examines the conditions of possibility for the Armenian literature to accede to the world literary environment. It treats preferentially the qualitative factors, ignoring the objective ones: politic, economic or administrative (public relations, organization of translations and publication markets).

A series of attempts follow to define the intrinsic, qualitative criteria permitting such an opening of national (this term including here “ethnic” acceptance as well) literatures:

1. National cultures, in spite of periodic waves of “internationalization”, continue their way vigorously, preserving their originality, while opening to leading world cultures and integrating some of their most universal elements.
2. Works in national literatures that are potential candidates for an opening indeed draw part of their nurture in the national cultural soil, but very promptly over-

¹⁶ Ն. Սարաֆեան, Սփիւռքը եւ իր Գրականութիւնը, «Արեւմուտք», շաբաթաթերթ, Փարիզ, 18. 5.1948:

step it, acceding to a kind of a global, universal “legibility”.

3. In these literatures, such an access to the world level usually is not realized by works of popular, “folkloristic” type; but, mostly, by works that express a strong and culturally “extraverted” personality.
4. Then, in a given national literature, valuable works are not, or not obligatorily at all, characterized by any “national” contents. The mere fact that they are written in the given language is enough to indicate their belonging to the corresponding literature and culture - a language being itself, *ipso facto*, a bearer of national style and spirit.

The present essay, moreover, distinguishes between two specific situations framing the Armenian literature: the national statehood and the diasporian dispersion; having, for each of them, corresponding conditions of possibility for an access to the world literature.

Another major thesis, such an opening should be realized not only by works of foreign-language authors of an Armenian origin, but exclusively by works initially written in Armenian (i.e. translated from an Armenian original text); and more specifically by works that, in a bound of creativity, promote the mother tongue towards a new, original quality...